

ОТ „ОСАННА” ДО „РАЗПНИ ГО” И ОБРАТНО – ПОЛИТИКИ НА КОНСТРУИРАНЕ НА ПУБЛИЧНИЯ ОБРАЗ НА ТОДОР ЖИВКОВ В ГОДИНИТЕ НА ПРЕХОДА

Петя Василева – Груева

Настоящата статия е опит на автора да представи своите наблюдения и анализ върху конструирането на публичния образ на Тодор Живков в годините на прехода и най-вече неговите проекции на страниците на българските всекидневници, излизали през този период. Това са вестниците „Дума”, „Демокрация”, „Труд” и „24 часа”. Първите два са печатните органи на основните политически партии трайно задали обликът на българския политически живот през изследвания период. Другите два са обявили себе си за „независими” медии и изиграли важно значение за налагането на маниера на политическото говорене и отношението към политическите субекти на прехода – партии, политици, институции. Изборът именно на тези печатни медии се дължи на обстоятелството, че те най-точно показват как и по какъв начин едновременно се наслаждат и взаимодействат динамиката на политическите събития, всекидневният ритъм на живот и битуващите в общественото съзнание културни стереотипи и публични нагласи върху политическата култура на българите след започналата „смяна на системата” в края на 90-те години на XX век.

През годините на комунистическия режим, а и непосредствено след неговото падане, личността на Тодор Живков се налага и явява като една от най-ярките и коментирани политически фигури. Въпреки че емблематичната дата 10 ноември 1989г. и последвалите след нея динамични събития слагат край на неговото дългогодишно властване, те не успяват напълно да го игнорират и дистанцират от политическите процеси, а го препращат към битието му на медиен и следователно публичен образ, превърнал се в своеобразен лакмус за настроенята и отношенията на българския народ към започналите промени. В последвалите месеци след преврата новото партийно ръководство поема курс към тотално разграничаване от неговата персона. В това дискредитиране се включва както целият добре развит пропаганден апарат посредством изявления, гръмки речи по стотиците митинги и публикации в централната преса и партийния орган, така и младата опозиция, която също се стреми да изгради своя образ чрез разграничаване от „правешкия диктатор” и старата система, която той

олицетворява. Комунистическият режим започва да се персонализира в „едноличния режим на Тодор Живков” и всички натрупани негативи се прехвърлят върху неговите качества и (не) умения. Той е обвинен за всички „деформации” и „извращения” на системата, както и за тоталния провал на плановата икономика, нарасналия външен дълг и хроничния дефицит на основни хранителни продукти. След демонстративното му изключване от БКП в края на 1989г. и образуваните дела срещу него той изпада в привидна немилост, но за повечето хора целият този шум се дължи на идеята за удовлетворяване на разгневеното общество и по същество е само „прах в очите” на масите.¹

В публичното пространство се разпространява дори терминът „живковизъм”, използван, за да се обозначат наложените характеристики на неговия личен стил в управлението на страната. За по-силен ефект от някои негови противници той е сравняван със сталинизма като начин и практика на управление, но и до днес не е получил необходимото задълбочено, безпристрастно и обективно научно обяснение от историци и съвременници.²

Само няколко месеца след свалянето на Тодор Живков от власт той е арестуван, а през следващите години е подведен под съдебна отговорност и са образувани няколко дела, включващи сериозни обвинения за насилствената смяна на имената на българските турци и тяхното принудително изселване; превишаване на своите права в качеството си на министър-председател и държавен глава на НРБ в периода 1962-1989 г.; незаконно и необосновано раздаване на коли, апартаменти и държавни пари; образуване и функциониране на „лагерите на смъртта”; за отпускане на несъбираеми кредити и помощи на развиващи се държави и комунистически партии, с което е ощетил държавния бюджет. Обвинен е и по т. нар. дело “Фонд Москва” за подпомагане на международното комунистическо движение. Всеки един от тези процеси в своето начало получава широка медийна гласност, но след първоначалния завишен обществен интерес бързо губят своята актуалност и подробните информации за техния развой са изтласкани от първите вестникарски страници.

¹ Подобни обобщения и заключения, както и представените по-нататък в текста цитати, се правят на базата на събрания от автора теренен материал върху личността и влиянието на Тодор Живков за развитието на политическата култура на посттоталитарното общество. –б. а.

² Виж по-подробно: **Михайлов, С.** *Живковизмът през призмата на една лична драма*. С., 1993 и посветеният на живковизмът брой на списание *Историята*, бр. 2, 2007; **Тепавичаров, В.** Живковизмът като политическа субкултура (етнокултурни интерпретации върху понятието и неговото съдържание). – Във: *Университетски четения и изследвания по българска история. IV международен семинар Смолян, 11-13 май 2006*. Съст. Баева, И., П. Митев, С., 2008.

Опитът да се наложи практиката върху гърба на дългогодишния ръководител да се стоварят всички грехове на комунизма твърде бързо претърпява крах, най-вече поради сложния начин, по който се възприема неговата фигура и времето, което той олицетворява. През следващите години Тодор Живков се превръща в събирателен и многопластов образ, зад който прозират явления, породили се от смяната на системата, последвалите икономически трансформации и отношението към комунистическото миналото.

Победата на десните формации в лицето на СДС през октомври 1991г. не успява да оправдае надеждите на милиони хора за сравнително бърза и безболезнена социална и икономическа промяна. Въпреки предприетите нормативни промени и стартирането на важни процеси като приватизацията на държавната собственост, реституция на частните имоти и връщането на земеделската земя, те са съпътствани от множество корупционни и криминални практики, недостатъчна прозрачност и тайни икономически договорки между политическия елит, целящ своето лично облагодетелстване за сметка на държавата. Нарастването на тези негативни тенденции в икономическото и социалното развитие на обществото налагат трайна тенденция на неудовлетвореност от хода, темповете и практическите резултати от демократичните процеси в страната. Паралелно с това, народът изнемогва от непрекъснато нарастващата инфлация, либерализирането на цените на всички стоки и услуги, както и от фалита и изпадането в несъстоятелност на стотици държавни предприятия и заводи.

Следователно съвсем закономерно и в крак с наложилите се тенденции на олевяване в останалите източноевропейски и бивши социалистически републики, към средата на 90-те в България също се наблюдава „завиване на ляво”. При поредните проведени предсрочни избори през декември 1994 г. на власт се завръща бившата комунистическа партия, спечелила избирателите и общественото доверие с обещанията си за засилване на държавния контрол в икономиката и дотиране на изпадналите в тежка криза важи икономически отрасли и предприятия.

Управлението на БСП (периода януари 1995 – февруари 1997 г.) съвпада и със завръщането на положителния образ на бившия „комунистически диктатор” Тодор Живков по страниците на печатните медии. В началото на 90-те години дългогодишният партиен ръководител и неговият преломен политически път стават обект на анализ на няколко любопитни и широко коментирани публикации на негови близки съратници, довереници и служители. Такива са спомените на Костадин Чакъров, Нико Яхиел, Стоян Михайлов, Георги Милушев, Ангел Солаков, Петър

Младенов и др.³ В тях всеки прави своя опит да разкрие истинското лице на „бившия Първи”. Неговите силни и слаби страни, характерни политически прийоми, механизми на въздействие, овладяване и доминиране над политическите противници. Оценките, които се дават за основната му роля при наложените управленски практики на комунистическата система и краха на нейната планова икономика, са разнообразни, полярни и не винаги лишени от емоции и категоричност. При един задълбочен поглед прави впечатление, че в тези спомени много факти и данни са преиначени, премълчани или субективно изтъквани. Точно тази липса на ясни критерии и еднакво отношение към дългогодишния държавен ръководител позволява в публичното пространство да се наложи неговото противоречиво възприемане от посттоталитарното общество.

В първата, издадена още през 1990г. и посрещната с голям интерес книга, озаглавена „Втория етаж”, дългогодишният му съветник Костадин Чакърров разкрива любопитни подробности от „кухнята на голямата власт”.⁴ Подробният им преглед в настоящото изложение се дължи на факта, че те са публикувани първи и непосредствено след преврата от 10 ноември, предизвикват голям обществен отзвук и излизат в момент, когато всички, които са били близко до Живков, се опитват да се разграничат от него. Авторът, наред с отправените реални критики към механизмите, функционирането и недостатъците на тоталитарния апарат и неговия „пазител”, представя дългогодишния комунистически вожд като човек с „изключителен рефлекс към властта”, което успешно му позволява да се задържи на върха. Въпреки своя целенасочен стремеж да разполага и концентрира в себе си всички управленски ресурси, бившият първи партиен и държавен ръководител е представен и с много положителни качества. Така последвалите перманентни разправи с политическите му противници, съпроводени с тяхното отстраняване от партийното и държавното ръководство, приключват без извършването на драстични репресивни действия срещу тях или децата им. Те остават изолирани и „под наблюдение”, но са компенсирани посредством висока персонална пенсия или друга „по-безобидна служба”, осигуряващи им висок жизнен стандарт и добро обществено положение.⁵ Чакърров твърди също така, че научил през 1962г. за издевателствата в лагерите край Ловеч и Скравена, Живков веднага назначава комисия, по чийто доклад те са закрити. Това определено

³ Чакърров, К. *Втория етаж*. С., 1990; Яхиел, Н. *Тодор Живков и личната власт. Спомени. Документи. Анализи*. С., 1997; Михайлов, С. *Живковизмът през призмата на една лична драма*. С., 1993; Милушев, Г. *По коридорите на властта*. С., 1991; Солаков, А. *Председателят на КДС разказва*. С., 1993; Младенов, П. *Животът, плюсове и минуси*. С., 1992; Андреев, В. *Живков – мъртъв приживе*. С., 1991.

⁴ Чакърров, К. *Втория етаж*. С., 1990.

⁵ Пак там, с. 87.

контрастира с опита на неговите съпартийци и доскорошни съмишленици след 1989г. да го демонизират и прехвърлят върху него всички негативи и „деформации” на комунистическия режим.

Извън чисто политическите му умения, необходими да се задържи на власт, той е представен като човек с дълбоко уважение към обикновените хора, скромен в личния си живот, „чужд на стремежа за материално натрупване”. *„Най-често менюто му беше: хляб, сирене, маслини, чубрица, домати и кренвирши. Избягваше да се храни охолно”*.⁶ Описаната с многобройни примери скромност е няколкократно подчертавана и чрез твърдението, че около него много приближени хора са се възползвали от тези му качества. Те индиректно и конформистки са поддържали неговата власт и политическо дълголетие, за да осигуряват собственото си благоденствие, просперитет и изкачване към върха на властовата пирамида. В края на книгата се прокрадва и идеята, че поради напредналата си възраст Живков е изпуснал контрола над държавата и затова е рухнала системата. Наред с отрицателната роля на Горбачов, категорично противопоставил се на новите механизми, които първият партиен и държавен ръководител е искал да приложи в българската икономика, се обвиняват и хора от близкото му обкръжение, които са го подвеждали и заблуждавали, обслужвайки свои лични политически цели.⁷ Книгата „Втория етаж” излиза точно в този момент, когато и социалистическата партия и обществото трябва публично да изразят отношението си към сложната политическа фигура на дългогодишния партиен и държавен ръководител.

Въпреки сериозността на десетките отправени обвинения към него и започналите съдебни процеси, според мнозинството политически наблюдатели и най-вече за повечето хора, се превръщат във фарс, разиграване на политически „лов на вещици” и съзнателно търсене на „изкупителна жертва”. След няколко години забавяне и протакане на водените дела, е издадена присъда единствено за превишаване на служебните му компетенции при раздаването на жилища, вили и коли на своите близки, подчинени, както и на известни и обичани през социализма артисти и естрадни изпълнители. В съдебната зала хората виждат един грохнал старец, който твърди, че е действал според политическата конюнктура и е защитавал единствено интересите на България: *„...Хвърлиха го в затвора той да обира парсата..., за да спасят*

⁶ Пак там, с.106.

⁷ Пак там., с.192-193.

*собствените си кожи, прехвърлиха цялата вина на бай Тошо*⁸; „обвиняваха го, че построил на внучка си разкошна вила, ми той е бил държавен глава толкова години, що да няма...”⁹ – са най-често правените коментари за цялата кампания срещу Живков, ясно показващи отношението и впечатлението, които оставят сред множеството българи. Самият бивш генерален секретар на БКП в първото си голямо медийно интервю, точно една година от свалянето от власт и преди внасянето на обвинителния акт в съда ще заяви: „*Няма текст от закона и съд за мене, не могат да ме осъдят...*”¹⁰ А публично ще признае само за две важни грешки в своя живот - това, че не се е оттеглил по-рано от ръководството на държавата и че е трябвало да се ожени повторно.¹¹

След последвалите динамични политически събития, при които много актуални политически личности са развенчани, а проточилите се шумни процеси са показали цялата немощ на правораздавателната система, на 9 февруари 1996г. присъдата по „дело №1” е отменена и той е изпратен под домашен арест до привършването на останалите дела срещу него.¹² Политическите сътресения, хроничното пребиваване в криза и разочарованието от новите политици и техните действия, допринасят за невъзможността на обществото при последвалите години след 10 ноември 1989г. рязко и тотално да се отърси и дистанцира от миналото. Това все по-силно подхранва илюзията и носталгията, че социалистическият строй е бил тъждествен на сигурност и благоденствие, макар и със сравнително малко средства и ограничена лична свобода. Това е и причината, поради която към фигурата на Т. Живков започва да се подхожда със сантимент и симпатия. Неговата реабилитация се извършва и от народа, и от медиите.

За повечето хора бившият първи партиен и държавен ръководител е бил преди всичко „далновиден политик”, който от стечението на историческите обстоятелства е успял да извлече полза както за себе си, така и за своя народ. Още през годините на

⁸ Респ. Я. Г., жена, род. 1941г., в с. Еленово, полувисше образование, работила като учителка – личен архив на автора

⁹ Респ. Г. Г., мъж, род. 1948г., основно образование, работи в горското стопанство на с. Хвойна, Смолянско – личен архив на автора.

¹⁰ Райков, Р. Тодор Живков: Моите две важни грешки. – *Труд*, бр. 222, 14 ноември 1990г.

¹¹ Пак там.

¹² Според журналистът Христо Христов, автор на най-новата биография на Тодор Живков, отмяната от Върховния съд на наложената му 7 годишна присъда се предприема, за да може Живков и неговите адвокати да могат да се възползват от действието на новата Конституция от юли 1991г., в която е упоменато, че държавният глава може да бъде съден само за държавна измяна. По този начин „неговите наследници” са предвидили мерки за предотвратяване на установяването на истината за неговото управление, защото с осъждането на Живков ще бъде дискредитирана и бившата комунистическа партия. – Виж: **Христов, Хр. Тодор Живков. Биография.** С., 2009, с. 12.

социализма отношението към Живков се оформя на базата на три широко разпространени сред българите културни стереотипи. Става въпрос за образа на „бащицата” – водачът, които се грижи за своите хора, за фолклорния образ на селския хитрец и не на последно място образът на литературния герой Бай Ганьо – като еманация на малокултурие, необразованост и нагаждачество. Възприемането му като „бащица” е изразено най-добре в наложилото се и изключително популярно название „Тато”, използвано най-вече в неформална обстановка като израз на симпатия и топли чувства. В периода след 10 ноември, когато хората получават възможност да правят сравнение как са живели преди, „по времето на социализма”, и как живеят сега, „откакто дойде демокрацията”, образът на „загрижения за благото на народа” държавен водач все по-силно се налага, търпи развитие и популярност. Важно е да се отбележи, че повечето сравнения се правят на ниво социални придобивки, сигурност, стандарт и условия на живот (тук най-често се визират достъпните за всички почивки на море или планина, безплатното образование и здравеопазване, липсата на безработица и престъпност). На фона на силните социални катаклизми и сътресения на преходния период „Живковото време” се свързва с лесното живеене, „със строгия, но справедлив държавен контрол” и най-вече с фигурата на Тодор Живков, който е „мислил за народа” и не е позволил българите да гладуват и мизерстват.¹³ Носталгията по неговото време и проявяваният през прехода интерес към личността му се обяснява от някои хора и като надежда, че е възможно то да се върне и хората пак да заживеят спокойно.

Вторият разпространен стереотип за селския хитрец се припокрива със съзнателно наложения образ на „човека от народа”. Той е създаден и обслужван от комунистическата пропаганда, за да задейства познати идентификационни стратегии и предизвиква симпатия, която се свързва с неговото припознаване като „човек, милеещ за народа”, т. е. като вече разгледания образ на „бащицата”. Според Искра Баева това е една от тайните на неговото политическо дълголетие.¹⁴ Произходът, показваният начин на живот, общуване и поведение, са възможно най-близки до голямата маса българи. Най-често той е описван като привидно простоват и недоद्याн. Всичко това е допълнено с характерната за българския селянин хитрост, пресметливост и грубоватото, но остроумно чувство за хумор.

¹³ По-подробно за отношението към Тодор Живков като „баща на народа” Вж: **Тепавичаров, В.** Политическите групи на сталинистите и социалистите в Карнобатско и Сунгурларско в края на XX и началото на XXI в. (етнологички очерк върху техните политически ориентации) – Във: *Култура на севернокарнобатските села – традиции и съвременност. Сборник в памет на проф. д-р Делчо Тодоров. Съст., М. Василева*, Варна, 2008, 231-252.

¹⁴ **Баева, И.** *Тодор Живков*. С., 2006, 7-9.

„Народните качества” на Живков, които предизвикват смях, но и симпатии, му позволяват да тушира негативите, предизвикани от провежданата икономическа политика и авторитарен начин на управление. Хитрият човек, за разлика от умния, е считан, че няма морални задръжки и предрасъдъци и затова винаги може да получи много по-голяма изгода от всяка ситуация. В традиционните представи човекът, считан за хитрец, е положителен образ, той винаги успява да се измъкне от трудни ситуации, да извлече полза за себе си и за другите, да защити близките и общността си от заплашващото ги зло. Показаната хитрост в повечето случаи е еманация на вековната народна мъдрост, предавана през поколенията. Това е и причината, поради която политическата фигура и уменията на Живков никога не са се възприемали едностранчиво. Дори и част от неговите противници признават, че за времето си той е бил талантлив политик, съумяващ да се възползва максимално от всяка ситуация. Като доказателство се изтъкват взаимоотношенията му със съветските ръководители и десетките привилегии и заеми, които се издействат за българската икономика. *„Тодор Живков е селски тарикат. Той е хитър, не умен, и използваше ситуацията. Кълнеше се във вярност на Брежнев и съветските ръководители, прегръщаха се, целуваха се по колко пъти и тука и там, и от там пък суровини, петрол, нефт и руски газ, всичко оня отпускахе все едно, че за самия Съветски съюз, без никакви надценки, без печалби, понеже ний бяхме най-верните на тях...и тогава икономиката на България беше сравнително добре, заради туй, че Тодор Живков проявяваше тази хитрост.”*¹⁵ След неговата смяна, когато вече е лишен от власт и представата за него се съпоставя съзнателно или не с новопоявилите се политици, „гледащи само собствения си джоб”, тези негови умения му носят симпатиите на все повече хора. *„Тодор Живков беше реабилитиран заради разочарованието от днешните управляващи, при него всички бяхме на едно ниво, а след това стана голямо разграничаване на бедни и богати”*.¹⁶ С разочарованието от развитието на прехода се затвърждава публичното мнение, че „при бай Тошо беше лошо, но сега е още по-лошо.”

Като всеки диктатор и българският му вариант е подложен на критика и ненавист от хората, които са се сблъскали с безумието и жестокостта на тоталитарния режим. Невъзможността да изразят публично своята ненавист и огорчение води до появата на политическия виц. В годините на социализма той е превърнат в мощно и „апокрифно”

¹⁵ Респ. Д. П., мъж, род. 1934г., в с. Еленово, полувисше образование, работил като учител в селото – личен архив на автора.

¹⁶ Респ. В. Д., жена, род. 1969г., висше образование, работи като социален педагог в гр. София – личен архив на автора.

средство за осмиване и окарикуатуряване на Тодор Живков и неговото партийно „обкръжение”. Тази кратка фолклорна форма изпълнява функцията на израз на несъгласие и бунт срещу системата. Най-често осмивани са липсата на образование, недодяланите обноси и неадекватното му поведение пред западните политици. Разказвачите на вицове през тоталитарните години са били заплашвани със съд и затвор. Официално има издадени и редица присъди. Това не пречи на популярността на този жанр. Напротив в публичното пространство битува и твърдението, че самият Живков е обичал да се забавлява, като е слушал вицове за себе си и дори, че е измислял такива.¹⁷ Пословичното му чувство за хумор (описвано най-вече като дебелашко и бай ганьовско) и характерният му правешки диалект са широко коментирани и са повод за измислянето на още повече шеги и анекдоти, които започват да се разпространяват като истински случки. Така още през социалистическия период Живков създава едно двойствено отношение към себе си. Той е мразен заради системата, която олицетворява, но и в същото време е приеман със снизхождение и усмивка заради личностните си качества. Това е и причината в повечето разказани за него вицове да се представя като „бай Тошо”, „наш Тошо” или „Тато”.

В хода на демократичните промени и след преминаването на първоначалната еуфория, когато бившият генерален секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НРБ вече не представлява такъв обществен дразнител, какъвто е непосредствено след преврата, отношението към него преминава в носталгия, но не толкова към самия него, колкото към времето, в което е управлявал. Това е и причината в средата на 90-те години т. нар. „соц носталгия” да завладее все повече хора, които дори не възприемат себе си като „върли комунисти”. Благосклонното и носталгично отношение към социалната сигурност на социализма рефлектира и върху възприемането на Тодор Живков. *„1995-1996 година, а преди това имаме и една Луканова зима, което е било страшно...празни рафтове, без хляб, с висока цена на пшеницата...и хората имат къса памет, и започват пак свойски да го наричат бай Тошо. Той беше реабилитиран и в Правец му възвърнаха паметника наново. Но тази къса памет обстановката им я наложи - да се върнат назад. Ако беше обстановката по-добра, колкото и да е ...патриархален българският народ, нямаше да се обърне*

¹⁷ Виж. *Златната Решетка. Вицове от тоталитарното и посттоталитарното време. Съст. И. Славов*, С., 2009, с. 77; В едно свое интервю пред Валерия Велева, Живков също твърди и че е забранявал да се преследват хората, които разказват вицове за него. **Интервю с Тодор Живков.** Забраших да се преследват хора, които разказват вицове за мен. – *Труд*, бр. 187, 16 юли 1997.

назад, но на него му стягаше, трудно му беше. Гориво няма, режим на ток и все такива битови неудобства, които се създаваха, му повлияха.”¹⁸

Интересът към Живков го връща отново в медийното пространство и върху първите страници на централната преса, при това без да се изпълнява задължителната в миналото партийна поръчка. От „бившия комунистически диктатор” той се превръща и назовава с галеното „Тато” или почтителното „бившия Първи”. Според наблюденията на писателя Илия Троянов отношението на медиите е двойствено и сервилно - „пресата го маскираше в одеждите на жертва и отчасти дори на мъченик, прочувствено описваше страданията на семейство Живкови, а иначе се правеше на обективна: „За едни може да е бил Тато, но за други е бил разбойник и тиранин”. Както и да е, диктатурата беше сведена до едно просто различие в мненията.”¹⁹

Всъщност първата му голяма медийна поява се извършва благодарение на незначителен повод. Височайшият арестант получава разрешение от съда да посети пролетния събор в родния си град през май 1996 г. Тази новина предизвиква трескава подготовка за посрещането на „свидния син на Правец” цели два месеца преди събитието.²⁰ Самото посещение се превръща в новина за първа страница от всички централни медии и е отразено с обширни репортажи на вътрешните страници. Ентузиазмът, показан от неговите съграждани, провокира заглавия като: „Правец прие Живков като цар”; „Той: България ме обича” ; „Тодор Живков триумфира в Правец” и „Правец срещна Живков като едно време”.²¹ Появата на „високия гост” също е подобаваща: „...50 бодигардове от три охранителни фирми, ескорт от скъпи лимузини със запалени фарове и полицейски форд с буркан пазеха бившия първи.”²² Причината за голямата любов и привързаност на посрещачите, които се спускат да целуват ръката му, прозира от следния коментар: „*Драго ми е като го видях*”, *изтри сълзи една женица, „щото по негово време хлябът беше по 15 стотинки и ядохме мляко”*.²³

¹⁸ Респ. К.С., мъж., род. 1936г., полувисше образование, работил в областната администрация на гр. Бургас – личен архив на автора.

¹⁹ Троянов, И. *Кучешки времена. Революцията менне* – 1989. С., 2008, 40-43.

²⁰ Тонев, Е. В Правец чистят музея на Живков. – *24 часа*, бр. 79, 22 март 1995.

²¹ Редакцияна. Правец прие Живков като цар. – *24 часа*, бр. 137, 22 май 1995; Редакцияна. Той: България ме обича. – *24 часа*, бр. 137, 22 май 1995; Христовска, Л. Тодор Живков триумфира в Правец. – *Труд*, бр. 118, 22 май 1995; Редакцияна. Правец срещна Живков като едно време. – *Дума*, бр. 118, 22 май 1995.

²² Редакцияна. Правец прие Живков като цар. – *24 часа*, бр. 137, 22 май 1995.

²³ Димитрова, Й., Й. Николов. Тато опита 16 манджи и свърши с биволско мляко. – *24 часа*, бр. 137, 22 май 1995.

Постепенно присъствието му на страниците на централните всекидневници става почти задължително. Той е посещаван от журналисти и „върволици неканени гости” не само на личните си празници – рождени и именни дни, но и е търсен за авторитетен коментар при всяко по-важно политическо събитие.²⁴ При тези визити, в подчертано добро настроение, бившият държавник дава рецепти за управление и изразява мнение по наболели политически въпроси.²⁵

Възвръщането на положителния интерес към неговата личност помага на Живков да придобие все по-голямо самочувствие, с което да критикува сегашното партийно ръководство и да прави сравнения между неговото управление и днешното положение в страната – „...а сега какво е – няма държавен герб, държавен печат няма, това не е държава, каква държава е, ха-ха.”²⁶ Според цитирана във в. „24 часа” анкета на авторитетната Франс прес, 29 % от запитаните българи имат положително отношение към фамилия Живкови, нещо, с което не може да се похвали нито един комунистически диктатор от другите бивши социалистически страни.²⁷

Интересът на западните медии към нея също не стихва. Той е провокиран преди всичко от обществената реабилитация и положителното медийно внимание, на което се радва „бившият Първи”. В своите анализи те го представят като уникален политически феномен, съчетание на балканска хитрост, селско лукавство и политическа рафинираност, получил за кратко време всенародно снизходително опрощение, породено от „носталгия по сладката безметежна дрямка на социализма”.²⁸

Осезаемата криза в социалистическото управление допълнително активизира медийното присъствие на Тодор Живков и в началото на 1996г. той вече е определен като обединяваща нацията фигура и получава покана от „бургаски националисти” да се кандидатира за президент.²⁹ Неговият коментар е следният: „Вие всички знаете, че ако се кандидатирам, ще ме изберат още на първия тур. И докато дишам, ще работя за

²⁴ Диновска, С. Живков: ще дойде пак моето време, но мене няма да ме има.” – *Труд*, бр. 246, 8 септември 1996; Стоянова, М. Живков води хоро в Правец с червена кърпа. – *Труд*, бр. 162, 16 юни 1996.

²⁵ Христовска, Л. На Тодоровден Живков бе засипан от поздравления – *Труд*, бр. 62, 4 март 1996; Колер, Б. Т. Живков: Новите властници ограбиха и продадоха България. – *Труд*, бр. 124, 8 май 1996; Янкова, М. Живков чукна 85г. под домашен арест. – *24 часа*, бр. 246, 8 септември 1996; Христовска, Л. И леви и десни се плашат от Тато. – *Труд*, бр. 19, 20 януари 1996.

²⁶ Янкова, М. Тато се зарече да не дава на Татарчев. – *24 часа*, бр. 62, 4 март 1996.

²⁷ Редакционна. Българите желаят Живкови. – *24 часа*, бр. 78, 20 март 1996.

²⁸ Колер, Б. Т. Живков: Новите властници ограбиха и продадоха България. – *Труд*, бр. 124, 8 май 1996; Редакционна. От „Осанна” до „Разпни го” и обратно. – *Труд*, бр. 245, 7 септември 1996.

²⁹ Иванова, К., Т. Шолев. Бургаски националисти издигат Тато за президент. – *24 часа*, бр. 102, 13 април 1996.

България.”³⁰ И още „Мене ме обичат всички и народът и мафията”.³¹ Самочувствието, което прозира от подобни твърдения, е още едно доказателство, че Живков е получил възможност за своята реабилитация като „бащицата на народа”. В десетките свои интервюта никога не се пропуска възможността да се посочат основните виновници за бедственото състояние на народа – „разграбиха държавата същите, дето в интервютата си с България започват, с „демокрация” свършват.”³² До смъртта си той се радва на завидно всенародно признание и уважение, благодарение на възприетата от него и отредена му от медиите роля да е критик на всички негативни явления на посттоталитарното общество и морала на новия политически елит. Това, което прави впечатление е, че публично дългогодишният държавен глава нито се покаява, нито поема вината за стотиците престъпления на тоталитарния режим. Но и нито една медия не го въвлича в подобна дискусия или поставя въпроса за неговата отговорност.

През 1997г. Живков издава и своите мемоари. В края на житейския си и обществен път той отново не намира за нужно да разкаже истината за краха на социализма и да разкрие механизмите на своето управление. Комунистическият период е описан със самочувствие и позитивна носталгия. Пространно са изброени всички негови успехи, свързани с урбанизирането, индустриализацията и модернизирането на живота в следвоенна България. Грешките на системата са представени като „опорочаване на идеята” и намесата на субективни и външни фактори, които не са могли да бъдат предотвратени от самия него и са довели до показаните недостатъци и леталния ѝ край.³³ В мемоарите прозира и чувството за добре свършена работа и изпълнен дълг към българския народ. Чувство, което посттоталитарното общество и наложените взаимоотношения, вместо да развенчаят, затвърждават още по-силно. И съвсем закономерно историкът Искра Баева ще обобщи неговия образ и повратна съдба чрез следното заключение: „Той си отива, изпитал щастливата политическа съдба да е бил на върха, да е паднал в низините, но отново да се е издигнал нагоре ако не в политиката, то поне в очите на обикновените българи.”³⁴

През септември 2001 г., само четири години след смъртта на Тодор Живков, в гр. Правец е издигнат негов паметник по повод 90 години от рождението му. Статуята е

³⁰ Редакционна. Живков – кандидат за президент? – *Труд*, бр. 253, 15 септември 1996.

³¹ Интервю с Тодор Живков. Мене ме обичат всички и народът и мафията. – *Труд*, бр. 323, 24 ноември 1996.

³² Диновска, С. Живков: ще дойде пак моето време, но мене няма да ме има.” – *Труд*, бр. 246, 8 септември 1996; Христовска, Л. Т. Живков щял да спасява България. – *Труд*, бр. 154, 8 юни 1996.

³³ Живков, Т. *Мемоари*. С., 1997., 300-302.

³⁴ Баева, И. Цит. съч., с. 115.

в цял ръст, с височина 2.6 м, а неин автор е проф. Секул Крумов, бивш ректор на Художествената академия. Всяка година на седми септември – рождената дата на Т. Живков жителите на града почитат паметта на своя съгражданин с цветя и венци, поднесени или пред неговия паметник, или пред мемориалната му плоча, поставена в родната му къща, превърната в скромен музей. Текстът върху плочата гласи: Аз, Тодор Живков, използвах цялата власт, която имах, за добруването на своя народ”. Подобно отношение и преклонение показват красноречиво, че „неговият народ” не се нуждае от публичен дебат за ролята на бившия дългогодишен държавен ръководител в развитието на българската държава и общество, нито преди, нито след 1989 г.